O‘ZBEK MILLIY CHOLG‘ULAR TIZIMIDA DOIRANING O‘RNI

Samadov Rahmatulla Sunatullayevich – *dotsent*
samadov@gmail.com
Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti

МЕСТО ДОЙРЫ В СИСТЕМЕ УЗБЕКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Самадов Рахматулла Сунатуллаевич – *доцент*
Узбекский национальный институт музыкального искусства имени Юнуса Раджаби

THE ROLE OF THE DOIRA IN THE SYSTEM OF UZBEK NATIONAL INSTRUMENTS

Samadov Rakhmatulla Sunatullaevich – *Associate Professor*
Yunus Rajabiy Uzbek National Institute of Musical Art

Tayanch so‘zlar: doira, milliy cholg‘ular, zarbli cholg‘ular, cholg‘ushunoslik, usul, maqom, ansambl, orkestr, ritm, an’anaviy ijrochilik.

Rezyume. Maqolada o‘zbek milliy cholg‘ular tizimida doira cholg‘usining tutgan o‘rni va ahamiyati o‘rganiladi. Cholg‘ularning an’anaviy tasnifi (torli, puflama, zarbli) da doiraning o‘rni, uning ritmik tayanch hamda ansambl va orkestrdagi birlashtiruvchi vazifasi tahlil etiladi. Shuningdek, doiraning maqom ijrochiligi, xalq cholg‘u ansambllari va zamonaviy ijodkorlikdagi funktsional roli yoritiladi.

Ключевые слова: дойра, национальные инструменты, ударные инструменты, инструментальные исследования, методика, маком, ансамбль, оркестр, ритм, традиционное исполнение.

Резюме. статье исследуется место и значение инструмента дойра в системе узбекских национальных инструментов. Анализируется место дойры в традиционной классификации инструментов (струнные, духовые, ударные), её ритмическая поддержка и объединяющая роль в ансамбле и оркестре. Также освещается функциональная роль дойры в исполнении макома, ансамблях народных инструментов и современном творчестве.

Key words: doira, national instruments, percussion instruments, instrumental studies, method, maqom, ensemble, orchestra, rhythm, traditional performance.

Summary. The article studies the place and significance of the doira instrument in the system of Uzbek national instruments. The place of the doira in the traditional classification of instruments (stringed, wind, percussion), its rhythmic support and unifying role in the ensemble and orchestra are analyzed. The functional role of the doira in maqom performance, folk instrument ensembles and modern creativity is also highlighted.

O‘zbek xalqining ko‘p asrlik musiqa madaniyati boy va rang-barang cholg‘ular tizimiga ega. Ushbu tizim uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan bo‘lib, har bir cholg‘u o‘ziga xos tovush boyligi, ijro imkoniyatlari va badiiy vazifasiga ega. [1.232] Milliy cholg‘ularni o‘rganuvchi maxsus soha — cholg‘ushunoslik (instrumentovedeniye) ushbu merosni tizimli tadqiq etadi.

Ushbu boy tizimda zarbli cholg‘ular alohida o‘rin tutadi, ular orasida doira eng keng tarqalgan va eng muhim cholg‘u hisoblanadi. [2.360] Doira nafaqat ritmik jihatdan, balki ansambl va orkestr ijrochiligini tashkil etishda ham markaziy vazifani bajaradi. Maqolaning maqsadi — o‘zbek milliy cholg‘ular tizimida doiraning o‘rnini, uning tasnifdagi mavqeini va funktsional ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil etishdir.

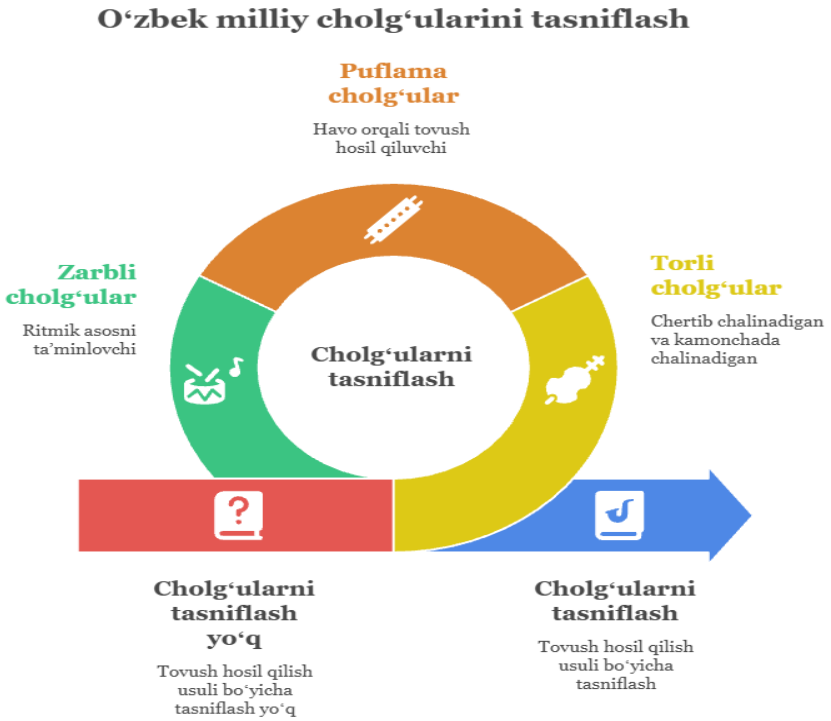
An’anaviy cholg‘ushunoslikda o‘zbek milliy cholg‘ulari tovush hosil qilish usuliga ko‘ra bir necha guruhga ajratiladi. [3.232] Asosiy guruhlar quyidagilardan iborat:

Torli cholg‘ular — ular ikki kichik guruhga bo‘linadi: chertib chalinadigan (dutor, tanbur, rubob, qonun) va kamonchada chalinadigan (g‘ijjak, sato, qobuz).

Puflama (dampli) cholg‘ular — nay, qo‘shnay, surnay, karnay, bulamon kabi havo orqali tovush hosil qiluvchi cholg‘ular.

Zarbli (urma) cholg‘ular — doira, nog‘ora, safoil, qayroq va boshqalar. Ushbu guruh asarning ritmik asosini ta’minlaydi.

Doira aynan zarbli cholg‘ular guruhiga mansub bo‘lib, ushbu guruhning eng asosiy va keng qo‘llaniladigan vakili hisoblanadi. Boshqa zarbli cholg‘ular (masalan, nog‘ora ko‘proq ochiq maydon marosimlarida, surnay bilan birga) ma’lum doirada qo‘llanilsa, doira deyarli barcha ijrochilik shakllarida — yakkaxon ijrodan tortib yirik orkestrgacha — ishtirok etadi.

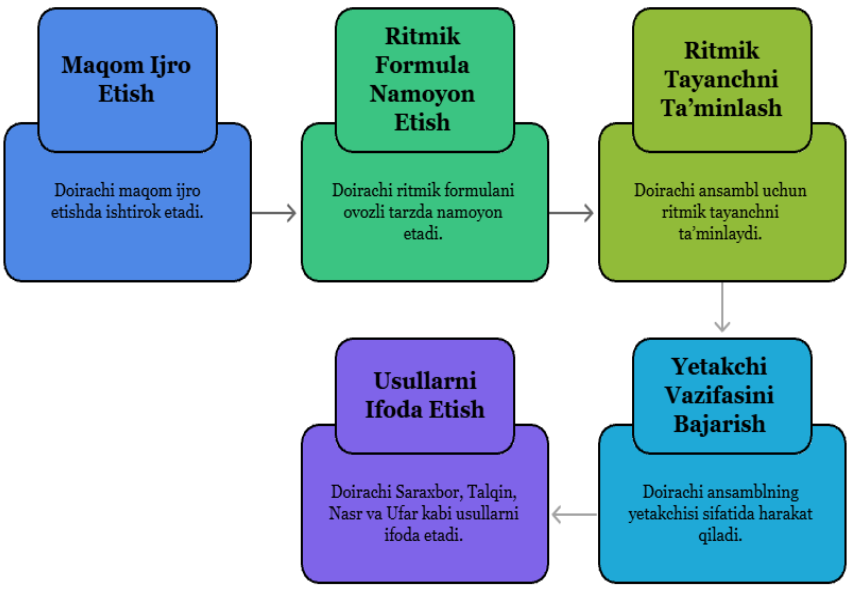

Doiraning cholg‘u sifatidagi xususiyatlari. Doira yog‘och gardish (obod) va unga tortilgan teri membranadan iborat. Gardish ichki tomonidan kichik metall halqalar bilan jihozlangan bo‘lib, ular ijro chog‘ida o‘ziga xos jaranglovchi tovush qo‘shadi. [4.64] Doira ikki xil asosiy tovush hosil qiladi: membrana markaziga uriladigan past tovush (“bum”) va gardish chetiga uriladigan baland, ochiq tovush (“bak”).

Doiraning muhim ustunligi — uning ifoda boyligi va moslashuvchanligidir. Bir cholg‘uning o‘zida turli tembr, kuch va sur’t darajalarini namoyon etish imkoniyati doirani o‘zbek musiqasining deyarli barcha janrlarida qo‘llanilishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, doira nisbatan ixcham, ko‘chma va ijrochi tomonidan mustaqil sozlanadigan cholg‘u hisoblanadi.

Doiraning eng yuksak va murakkab vazifasi maqom ijrochiligida namoyon bo‘ladi. Maqom ansamblida doirachi usul (ritmik formula) ni ovozli tarzda namoyon etib, butun jamoaning ritmik tayanchini ta’minlaydi va amaldagi yetakchi — “dirijyor” vazifasini bajaradi. [5.320] Saraxbor, Talqin, Nasr, Ufar kabi usullar aynan doira orqali ifoda etiladi. [6.360]

1-rasm. Maqom ijrochiligida doirachining funksional-pedagogik faoliyat tizimi.

Rasmda doira ijrochisining maqom ansamblidagi asosiy funksional vazifalari o‘zaro bog‘liq holda tasvirlangan bo‘lib, ular ritmik tayanchni shakllantirish, maqom usullarini ifodalash va ansambl ijrosini boshqarish

jarayonlarida namoyon bo‘lishi yoritilgan.

Xalq cholg‘u ansambllari va to‘y-tomosha marosimlarida doira ritmik asos vazifasini bajaradi va raqs ijrosiga jo‘r bo‘ladi. Bu yerda doira ijrochiligi ko‘pincha jonli, o‘ynoqi va harakatchan xarakterga ega bo‘lib, ijroga ko‘tarinki kayfiyat baxsh etadi. [7.58] XX asrda tashkil etilgan o‘zbek xalq cholg‘u orkestrida doira zarbli cholg‘ular guruhini boshqaradi va orkestrning umumiy ritmik intizomini ta’minlaydi. [8.224] Yirik tarkibli jamoada doira boshqa cholg‘ular o‘rtasidagi ritmik muvofiqlikni saqlovchi tayanch nuqta sifatida xizmat qiladi. Doira o‘zbek milliy cholg‘ular tizimida nafaqat zarbli cholg‘ular guruhining yetakchisi, balki butun ijrochilik tizimini ritmik jihatdan birlashtiruvchi cholg‘u sifatida ham alohida ahamiyatga ega. [9.232] Uning ko‘p asrlik an’anasi ustoz-shogird tizimi orqali avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Bugungi kunda doira ijrochiligi maxsus musiqa ta’lim muassasalarida o‘qitilmoqda, zamonaviy ijodkorlikda ham keng qo‘llanilmoqda. Shu bilan birga, an’anaviy ijro uslubi va usul boyligini saqlash, ularni ilmiy jihatdan tizimlashtirish hamda yosh avlodga to‘liq yetkazish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, doira o‘zbek milliy cholg‘ular tizimida markaziy o‘rin egallaydi. Cholg‘ularning an’anaviy tasnifida u zarbli guruhning yetakchi vakili sifatida namoyon bo‘ladi, funktsional jihatdan esa maqom ansamblidan tortib xalq cholg‘u orkestrigacha bo‘lgan barcha ijrochilik shakllarida ritmik tayanch va birlashtiruvchi vazifani bajaradi.

Doiraning o‘ziga xos tovush boyligi, moslashuvchanligi va ifoda imkoniyatlari uni o‘zbek musiqa madaniyatining ajralmas qismiga aylantirgan. Ushbu noyob cholg‘u an’anasini saqlash, o‘rganish va rivojlantirish milliy madaniy merosni asrash yo‘lidagi muhim vazifadir. Kelgusi tadqiqotlarda doira usullarini batafsil notatsiyalash va uning boshqa cholg‘ular bilan o‘zaro munosabatini chuqurroq o‘rganish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кароматов Ф. М. *Узбекская инструментальная музыка: Наследие*. — Ташкент: Изд-во лит. и искусства, 1972. — 360 с.
2. Матёқубов О. *Мақомот*. — Тошкент: Мусиқа, 2004. — 320 б.
3. Петросянс А. И. *Инструментоведение: Узбекский оркестр народных инструментов*. — Ташкент: Изд-во лит. и искусства, 1980. — 224 с.
4. Ражабов И. *Мақомлар масаласига доир*. — Тошкент: Ўздавнашр, 1963. — 212 б.
5. Вызго Т. С. *Музыкальные инструменты Средней Азии: Исторические очерки*. — Москва: Музыка, 1980. — 232 с.
6. Абдуллаев Р. *Ўзбек халқ чолғулари*. — Тошкент: Мусиқа, 2006. — 256 б.
7. Акбаров И. *Мусиқа луғати*. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 1997. — 384 б.
8. Беляев В. М. *Очерки по истории музыки народов СССР*. Вып. 1. — Москва: Музгиз, 1962. — 340 с.
9. Виноградов В. С. *Узбекская народная музыка*. — Ташкент: Госиздат УзССР, 1958. — 196 с.
10. Григорьев С. С. *Музыкальные инструменты мира*. — Москва: Советский композитор, 1979. — 280 с.